

آشنایی با تاریخ تفسیر و مفسران

گروه تفسیر معاونت علمی - پژوهش حوزه علمیه اصفهان

انتشارات مجلس شورای اسلامی
جمهوری اسلامی ایران

آشنایی با تاریخ تفسیر و مفسران

محسن برقی کار

نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۲

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۷۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۳۸۴۵-۸-۷

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ می باشد.

سرشناسه: برقی کار، محسن، ۱۳۴۷ -

عنوان و نام پدیدآور: آشنایی با تاریخ تفسیر و

مفسران / محسن برقی کار؛ به سفارش گروه تفسیر

معاونت علمی پژوهشی حوزه علمیه اصفهان.

مشخصات نشر: اصفهان، حوزه علمیه اصفهان، مرکز

مدیریت، ۱۳۹۲.

مشخصات ظاهری: ۲۴۸ ص.

وضعیت فهرست نویسی: فیبا

یادداشت: کتابنامه به صورت زیرنویس.

موضوع: تفسیر -- تاریخ

موضوع: مفسران -- نقد و تفسیر.

شناسه افزوده: حوزه علمیه اصفهان، مرکز مدیریت

شناسه افزوده: حوزه علمیه اصفهان، گروه تفسیر

رده بندی کنگره: ۱۳۹۲ ۴۵ / ب ۹۲ BP

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۱۹

شماره کتابشناسی ملی: ۳۳۴۳۶۳۹

انتشارات مرکز مدیریت حوزه علمیه اصفهان

۰۳۱۱-۲۲۱۷۸۷۸ en.farhangi@gmail.com

فهرست

۱۷	مقدمه معاونت علمی - پژوهشی
۱۹	پیش گفتار
۲۱	کلیات: مفهوم تفسیر
۲۱	تفسیر در لغت
۲۲	تفسیر در اصطلاح
۲۳	تفاوت تفسیر با ترجمه
۲۳	تفاوت تفسیر با تاول
۲۴	ترادف
۲۴	تباین
۲۵	عام و خاص
۲۷	ضرورت تفسیر و اهمیت آن
۲۷	اهمیت و جایگاه تاریخ تفسیر
۲۸	پیشینه
۳۰	نخستین مدون تفسیر
۳۱	تفسیر در عهد رسالت
۳۳	مدرسه‌ی تفسیری پیامبر اکرم
۳۳	مدرسه‌ی عمومی (شیوه‌ی عمومی)
۳۳	الف) شیوه‌ی گفتاری
۳۴	ب) شیوه‌ی عملی
۳۴	مدرسه‌ی خصوصی (شیوه‌ی خصوصی)
۳۴	الف) تربیت گروهی
۳۴	ب) تربیت خاص

۳۵	حجم روایات تفسیری پیامبر ﷺ
۳۵	دیدگاه اول: تفسیر همه‌ی معانی و الفاظ قرآن
۳۶	دیدگاه دوم: تفسیر اندکی از آیات
۳۷	دیدگاه سوم: تفسیر بیشتر آیات
۳۸	ویژگی‌های تفسیری پیامبر ﷺ
۳۸	۱. شرح اصطلاحات قرآنی
۳۹	۲. شرح واژگان
۳۹	۳. نقد مطلق
۳۹	۴. تخصیص عام
۴۰	۵. تفسیر قرآن به قرآن
۴۰	۶. نکات اخلاقی
۴۱	۷. امامت و ولایت
۴۱	۸. ویژگی‌های جهنم
۴۳	تفسیر در عهد انمه
۴۳	نقش اهل بیت علیهم السلام در تفسیر قرآن
۴۴	منزلت اهل بیت علیهم السلام در تفسیر از نظر پیامبر اسلام ﷺ
۴۵	الف) حدیث ثقلین
۴۵	ب) حدیث سفینه
۴۵	منزلت اهل بیت علیهم السلام در تفسیر از نظر قرآن
۴۶	منزلت اهل بیت علیهم السلام در تفسیر از نظر خودشان
۴۷	قلمرو دانش اهل بیت علیهم السلام به کتاب آسمانی
۴۹	حجیت قول اهل بیت علیهم السلام در تفسیر
۵۰	روش تفسیری اهل بیت علیهم السلام
۵۰	نمونه‌هایی از تفسیر اهل بیت علیهم السلام
۵۱	۱. حضرت امام علی علیه السلام (شهادت: ۴۰ هـ.ق)
۵۲	نمونه‌ی تفسیری از ایشان
۵۲	۲. حضرت فاطمه علیها السلام (شهادت: ۱۱ هـ.ق)
۵۲	نمونه‌ای از تفسیر آن حضرت
۵۳	۳. امام حسن مجتبی علیه السلام (شهادت: ۵۰ هـ.ق)

۵۳	نمونه‌ای از تفسیر ایشان
۵۳	۴. امام حسین علیه السلام (شهادت: ۶۱ هـ ق)
۵۴	نمونه‌ای از تفسیر آن حضرت
۵۴	۵. امام سجاد علیه السلام (شهادت: ۹۵ هـ ق)
۵۵	نمونه‌ای از تفسیر ایشان
۵۵	۶. امام محمد باقر علیه السلام (شهادت: ۱۱۴ هـ ق)
۵۶	نمونه‌ای از تفسیر آن حضرت
۵۶	۷. امام جعفر صادق علیه السلام (شهادت: ۱۴۸ هـ ق)
۵۷	نمونه‌ای از تفسیر ایشان
۵۷	۸. امام موسی کاظم علیه السلام (شهادت: ۱۸۳ هـ ق)
۵۸	نمونه‌ای از تفسیر آن حضرت
۵۹	۹. امام رضا علیه السلام (شهادت: ۲۰۳ هـ ق)
۵۹	نمونه‌ای از تفسیر آن حضرت
۶۰	۱۰. امام محمد تقی علیه السلام (شهادت: ۲۲۰ هـ ق)
۶۱	نمونه‌ای از تفسیر آن حضرت
۶۱	۱۱. امام علی النقی علیه السلام (شهادت: ۲۵۴ هـ ق)
۶۲	نمونه‌ای از تفسیر ایشان
۶۳	۱۲. امام حسن عسکری علیه السلام (شهادت: ۲۶۰ هـ ق)
۶۳	نمونه‌ای از تفسیر ایشان
۶۴	۱۳. امام زمان علیه السلام
۶۴	نمونه‌ای از تفسیر ایشان
۶۷	تفسیر در عهد صحابه
۶۷	درآمد
۶۹	۱. امام علی بن ابی طالب
۷۱	دیدگاه صحابه درباره‌ی دانش علی علیه السلام
۷۱	۲. ابن عباس
۷۲	تفسیرهای منسوب به ابن عباس
۷۳	روش تفسیری ابن عباس
۷۳	الف) استفاده از اشعار عرب

۷۵	ب) لغات عرب
۷۵	ج) تفسیر قرآن به قرآن
۷۵	د) استفاده از اسباب نزول
۷۶	ه) استناد به قول پیامبر ﷺ
۷۷	۳. ابن مسعود
۷۹	۴. اُبی بن کعب
۸۰	۵. ابوالدرداء
۸۱	۶. جابر بن عبد الله انصاری
۸۲	دیگر مفسران مشهور صحابه
۸۲	۱. زید بن ثابت
۸۳	۲. عایشه
۸۳	۳. ابوموسی اشعری
۸۴	مشخصات تفسیر در عهد صحابه
۸۶	منابع صحابیان در تفسیر قرآن کریم
۸۶	۱. قرآن کریم
۸۷	۲. سنت
۸۸	۳. امیرالمؤمنین علی علیه السلام
۸۹	۴. اجتهاد و استنباط
۸۹	۵. اخبار اهل کتاب
۹۰	۶. اشعار و ادبیات جاهلیت عرب
۹۳	تفسیر در عهد تابعین
۹۳	مدارس تفسیری
۹۴	الف) مدرسه ی مکه
۹۴	سعید بن جبیر (متوفای ۹۵۰ هـ.ق)
۹۶	مجاهد بن جبر (متوفای ۱۰۴ هـ.ق)
۹۸	طاووس بن کیسان (متوفای ۱۰۶ هـ.ق)
۱۰۰	عطاء بن ابی رباح أسلم قرشی (متوفای ۱۱۴ هـ.ق)
۱۰۱	عکرمه (متوفای ۱۰۵ هـ.ق)
۱۰۷	ب) مدرسه ی مدینه

- ۱۰۷ ۱. سعید بن مسیب (متوفای ۹۴ ق)
- ۱۰۹ ۲. ابوالعالیه رفیع بن مهران رباعی (متوفای ۹۰ هـ ق)
- ۱۰۹ ۳. محمد بن کعب قرظی کوفی مدنی (م ۱۱۷ یا ۱۱۸ هـ ق)
- ۱۱۱ ۴. زید بن اسلم عدوی (متوفای ۱۳۶ هـ ق)
- ۱۱۳ ج) مدرسه‌ی عراق
- ۱۱۴ ۱. قتادة بن دعامة سدوسی (متوفای ۱۱۷ هـ ق)
- ۱۱۷ ۲. جابر بن یزید جعفی (متوفای ۱۲۸ هـ ق)
- ۱۱۹ ۳. شدی کبیر (متوفای ۱۲۷ هـ ق)
- ۱۲۰ ۴. مسروق بن اجدع کوفی (متوفای ۶۳ هـ ق)
- ۱۲۱ ۵. علقمة بن قیس (متوفای ۶۱ هـ ق)
- ۱۲۱ ۶. ثمره همدانی کوفی (متوفای ۷۶ هـ ق)
- ۱۲۱ ۷. عامر شعبی (متوفای ۱۰۹ هـ ق)
- ۱۲۲ ۸. حسن بصری (متوفای ۱۱۰ هـ ق)
- ۱۲۳ ۹. ابوصالح باذان (متوفای ۱۱۰ هـ ق)
- ۱۲۳ مفسران دیگر در دوران تابعان
- ۱۲۴ ۱. ضحاک بن مزاحم (متوفای ۱۰۵ هـ ق)
- ۱۲۴ ۲. عطیة بن سعید عوفی کوفی (متوفای ۱۱۱ هـ ق)
- ۱۲۴ ۳. مقاتل بن سلیمان (متوفای ۱۵۰ هـ ق)
- ۱۲۵ ۴. عطا بن سائب، ابومحمد ثقفی کوفی (متوفای ۱۳۶ هـ ق)
- ۱۲۵ ۵. ابان بن تغلب، ابوسعید بکری کوفی (متوفای ۱۴۱ هـ ق)
- ۱۲۵ ۶. علی بن طلحه هاشمی (متوفای ۱۴۳ هـ ق)
- ۱۲۵ ۷. محمد بن سائب کلبی (متوفای ۱۴۶ هـ ق)
- ۱۲۵ ۸. سلیمان بن مهران اعمش (متوفای ۱۴۸ هـ ق)
- ۱۲۵ ۹. ابوحمزه ثمالی، ثابت بن دینار ابوصفیه‌ی کوفی (متوفای ۱۵۰ هـ ق)
- ۱۲۶ ۱۰. واصل بن عطا (متوفای ۱۳۱ هـ ق)
- ۱۲۶ ۱۱. ابن جریج (متوفای ۱۵۰ هـ ق)
- ۱۲۶ ۱۲. سفیان ثوری (متوفای ۱۶۱ هـ ق)
- ۱۲۶ ۱۳. ابوجارود (متوفای ۱۵۰ هـ ق)
- ۱۲۷ ویژگی‌های تفسیری تابعان

۱۲۹	تفسیر در قرن سوم
۱۲۹	دوره‌ی شکوفایی علوم و تدوین تفسیر
۱۲۹	ویژگی‌های تفسیری قرن سوم
۱۳۰	تفاسیر و مفسران قرن سوم
۱۳۰	۱. تفسیر «المصابیح» اسفراینی
۱۳۱	۲. تفسیر هشام بن محمد سائب کلبی
۱۳۱	۳. تفسیر یونس بن عبدالرحمن
۱۳۱	۴. تفسیر ابن فضال
۱۳۲	۵. تفسیر بطائنی
۱۳۴	رویکردهای تفسیری در قرن سوم
۱۳۵	۱. زوایی
۱۳۵	۲. فقهی
۱۳۶	۳. ادبی
۱۳۶	الف) مجاز القرآن
۱۳۶	ب) تفسیر فراء
۱۳۷	ج) تفسیر جاحظ
۱۳۷	د) تفسیر ابن قتیبہ
۱۳۷	۴. عرفانی و رمزی
۱۳۹	تفسیر در قرن چهارم
۱۴۱	مشهورترین تفاسیر شیعه در این قرن
۱۴۱	۱. تفسیر فراء کوفی
۱۴۱	۲. تفسیر عیاشی
۱۴۲	۳. تفسیر قمی
۱۴۳	۴. تفسیر نعمانی
۱۴۴	۵. تفسیر منسوب به امام حسن عسکری علیه السلام
۱۴۴	مشهورترین تفاسیر اهل سنت
۱۴۴	۱. جامع البیان فی تأویل آی القرآن
۱۴۵	روش و منابع تفسیر طبری
۱۴۸	موضع طبری در برابر اهل بیت علیهم السلام

۱۵۰	اسرائیلیات در تفسیر طبری
۱۵۲	۲. تفسیر المسند
۱۵۲	۳. تفسیر بحر العلوم (سمرقندی)
۱۵۵	تفسیر در قرن پنجم
۱۵۶	مهم ترین تفاسیر این قرن
۱۵۶	الف) تفاسیر شیعه
۱۵۶	۱. حقایق التأویل فی متشابه التنزیل
۱۵۷	۲. تفسیر شیخ مفید
۱۵۷	۳. تفسیر تبيان
۱۶۳	۴. حقائق التفسیر
۱۶۴	ب) تفاسیر اهل سنت
۱۶۴	۱. الكشف والبيان
۱۶۴	۲. الوسيط فی تفسیر القرآن المجید
۱۶۵	۳. النکت والعیون (تفسیر ماوردی)
۱۶۶	۴. المحزر الوجیز فی تفسیر الکتاب العزیز
۱۶۷	۵. لطائف الاشارات
۱۶۷	۶. تفسیر القرآن
۱۶۹	تفسیر در قرن ششم
۱۷۰	مهم ترین تفاسیر قرن ششم
۱۷۰	الف) تفاسیر شیعه
۱۷۰	۱. مجمع البیان فی تفسیر القرآن تألیف علامه طبرسی
۱۷۳	۲. روض الجنان وروح الجنان
۱۷۴	۳. فقه القرآن
۱۷۵	۴. متشابه القرآن
۱۷۶	ب) تفاسیر اهل سنت
۱۷۶	۱. الکشاف
۱۷۹	۲. معالم التنزیل
۱۷۹	۳. زاد المسیر فی علم التفسیر

۱۸۰	۴. کشف الاسرار و عدة الابوار
۱۸۱	تفسیر در قرن هفتم، هشتم و نهم
۱۸۱	مهم ترین تفاسیر این سه قرن
۱۸۱	الف) تفاسیر شیعه
۱۸۱	۱. نهج البیان عن کشف معانی القرآن
۱۸۲	۲. البیاض القلاقل
۱۸۲	۳. المحيط الاعظم
۱۸۳	۴. تفسیر گازر (جلاء الازهار و جلاء الاحزان)
۱۸۳	۵. تفسیر سعد السعود
۱۸۳	۶. کنز العرفان
۱۸۴	ب) تفاسیر اهل سنت
۱۸۴	۱. تفسیر کبیر (مفاتیح الغیب)
۱۸۸	۲. الجامع لاحکام القرآن
۱۹۱	تفسیر در قرن دهم، یازدهم و دوازدهم
۱۹۳	الف) تفاسیر معروف شیعه
۱۹۳	۱. منهج الصادقین فی الزام المخالفین
۱۹۳	۲. تفسیر الصافی
۱۹۴	منابع تفسیر صافی
۱۹۴	نمونه ی تفسیری
۱۹۵	۳. البرهان فی التفسیر القرآن
۱۹۶	۴. نور الثقلین
۱۹۸	۵. تفسیر کنز الدقائق
۱۹۸	نمونه ی تفسیری
۱۹۹	۶. تفسیر زیادة البیان
۱۹۹	۷. تفسیر القرآن الکریم
۲۰۰	ب) تفاسیر اهل سنت
۲۰۰	۱. الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور
۲۰۱	۲. تفسیر روح البیان

۲۰۱	۳. التفسيرات الاحمدية
۲۰۳	قرن سیزدهم
۲۰۳	الف) تفاسیر شیعه
۲۰۳	۱. تفسیر الوجیز (تفسیر القرآن الکریم) معروف به تفسیر شبر
۲۰۴	۲. الدر النظیم فی تفسیر القرآن العظیم
۲۰۴	۳. بحر العرفان و معدن الايمان
۲۰۴	۴. فتح القدير (شوکانی)
۲۰۵	ب) تفاسیر اهل سنت
۲۰۵	۱. تفسیر روح المعانی
۲۰۵	۲. تفسیر المظهری
۲۰۵	۳. فتوحات الهیة
۲۰۷	تفسیر در قرن چهاردهم
۲۰۷	آغاز تفسیر و ویژگی های تفسیری عصر حاضر
۲۰۸	عناصر مشترک در تفاسیر عصر حاضر
۲۰۹	معروف ترین تفاسیر شیعه در قرن چهاردهم
۲۰۹	۱. پرتویی از قرآن
۲۰۹	۲. القرآن والعقل
۲۱۰	۳. بیان السعادة فی مقامات العبادة
۲۱۰	۴. آلاء الرحمن فی تفسیر القرآن
۲۱۰	سایر تفاسیر شیعه در قرن چهاردهم
۲۱۰	۱. کشف الحقایق عن نکات الآيات والدقائق
۲۱۱	۲. لوامع التنزیل و سواطع التأویل
۲۱۱	۳. تفسیر کیوان
۲۱۱	۴. مقتنیات الدرر و ملتقیات الثمر
۲۱۱	۵. نفحات الرحمن فی تفسیر القرآن
۲۱۲	۶. تفسیر عاملی
۲۱۲	۷. خلاصة البیان فی تفسیر القرآن
۲۱۲	۸. تفسیر اثنا عشری

۲۱۲	۹. تفسیر خسروی
۲۱۲	۱۰. المحاضرات فی تفسیر القرآن الکریم
۲۱۳	۱۱. تفسیر جامع
۲۱۳	۱۲. مواهب الرحمن فی تفسیر القرآن
۲۱۳	۱۳. تفسیر القرآن الکریم
۲۱۳	۱۴. حجت التفاسیر و بلاغ الاکسیر
۲۱۳	مهم ترین تفاسیر اهل سنت در قرن چهاردهم
۲۱۳	۱. فی ظلال القرآن
۲۱۴	۲. المنار (تفسیر القرآن الکریم)
۲۱۵	۳. محاسن التأویل
۲۱۵	۴. تفسیر المراعی
۲۱۶	۵. اضواء البیان فی ایضاح القرآن بالقرآن
۲۱۷	۶. تفسیر القرآنی للقرآن الکریم
۲۱۷	۷. التحریر و التنویر
۲۱۸	۸. زهرة التفاسیر
۲۱۹	۹. الجواهر فی تفسیر القرآن الکریم
۲۲۰	سایر تفاسیر اهل سنت در قرن چهاردهم
۲۲۰	۱. تفسیر مراح لبید (تفسیر نووی)
۲۲۰	۲. التفسیر الفرید للقرآن المجید
۲۲۱	۳. الاکلیل علی مدارک التنزیل
۲۲۱	۴. تبسیر الکریم الرحمن فی تفسیر کلام المثنان
۲۲۳	قرن پانزدهم
۲۲۳	تفسیر عصری
۲۲۴	معروف ترین تفاسیر شیعه در قرن پانزدهم
۲۲۴	۱. تفسیر المیزان
۲۲۵	ترجمه های المیزان
۲۲۵	فهرست های المیزان
۲۲۵	منابع المیزان
۲۲۷	روش ها و گرایش های تفسیری در المیزان

۲۲۹	تفسیر موضوعی در المیزان
۲۲۹	روایات در المیزان
۲۳۰	سیاق در المیزان
۲۳۱	فضائل سور
۲۳۱	اسرائیلیات
۲۳۱	۲. تفسیر نمونه
۲۳۳	۳. من وحی القرآن
۲۳۳	۴. الکاشف
۲۳۴	۵. العرفان فی تفسیر القرآن بالقرآن والسنة
۲۳۵	۶. التفسیر الاثری الجامع
۲۳۶	سایر تفاسیر شیعه در قرن پانزدهم
۲۳۷	۱. مخزن العرفان
۲۳۷	۲. روان جاوید
۲۳۷	۳. تفسیر نوین
۲۳۷	۴. الجدید فی تفسیر القرآن المجید
۲۳۸	۵. اطیب البیان فی تفسیر القرآن
۲۳۸	۶. البیان فی تفسیر القرآن
۲۳۸	۷. مواهب الرحمن فی تفسیر القرآن
۲۳۸	۸. انوار درخشان
۲۳۹	۹. تفسیر آسان
۲۳۹	۱۰. مناهج البیان فی تفسیر القرآن
۲۳۹	۱۱. التفسیر لکتاب الله المنیر
۲۳۹	۱۲. تفسیر روشن
۲۳۹	۱۳. تقریب القرآن الی الاذهان
۲۴۰	۱۴. تفسیر کوثر
۲۴۰	۱۵. تفسیر نور
۲۴۰	۱۶. من هدی القرآن
۲۴۰	۱۷. تفسیر القرآن الکریم
۲۴۰	۱۸. تفسیر تسنیم

۲۴۱	۱۹. الغیب و الشهادة.....
۲۴۱	۲۰. البصائر.....
۲۴۱	۲۱. تفسیر کاشف.....
۲۴۱	۲۲. تفسیر راهنما.....
۲۴۱	۲۳. التفسیر المعین.....
۲۴۲	۲۴. انوار العرفان.....
۲۴۲	۲۵. الوحیز فی تفسیر الکتاب العزیز.....
۲۴۲	۲۶. منهج البیان فی تفسیر القرآن.....
۲۴۲	۲۷. احسن الحدیث.....
۲۴۲	۲۸. تطهیر با جاری قرآن.....
۲۴۲	۲۹. تفسیر قرآن مهر.....
۲۴۳	۳۰. تفسیر جامع آیات الاحکام.....
۲۴۳	معروف ترین تفاسیر اهل سنت در قرن پانزدهم.....
۲۴۳	۱. تفسیر المنیر.....
۲۴۴	۲. الاساس فی التفسیر.....
۲۴۴	۳. تفسیر الشعراوی.....
۲۴۵	سایر تفاسیر اهل سنت در قرن پانزدهم.....
۲۴۵	۱. تهذیب التفسیر.....
۲۴۶	۲. ایسر التفاسیر.....
۲۴۷	کتابنامه.....

مقدمه

تدوین متون آموزشی از موثرترین و لازم‌ترین اقدامات در یک نظام آموزشی مطلوب است این مهم در حوزه علمیه اصفهان به معاونت علمی - پژوهشی واگذار گردیده. در همین راستا این معاونت سعی دارد با استفاده از اساتید برجسته‌ای که در گروه‌های تخصصی این مجموعه و در رشته‌های مختلف علوم اسلامی مشغول فعالیت هستند، بهترین متون را برای تدریس انتخاب و یا تولید نماید و با این کار گام موثر در پیشبرد کیفی نظام آموزشی حوزه علمیه اصفهان بردارد.

سادگی در فهم، دقت در محتوا و معرفی منابع پژوهشی از ویژگی‌های این اثر بوده که ثمره تلاش گروه تخصصی تفسیر می‌باشد. در همین جا از تلاش و زحمات کلیه دوستانی که در تهیه و تدوین این اثر همکاری داشته‌اند خصوصاً جناب آقای محسن برقی کار قدردانی می‌گردد.

معاونت علمی - پژوهشی حوزه علمیه اصفهان